

MAX TURULL I RUBINAT, *La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*, «Col·lecció Textos i Documents», núm. 24, 648 ps. Barcelona, Fundació Noguera, 1990.

DE LA CIUTAT AL MUNICIPI PASSANT PER LA HISTÒRIA

La història del règim municipal medieval de [Cervera]

Questio Aureae Pili. Hi ha entaulada una demanda per calúmnia de part de la ciutat de Ferrara contra Bolonya i cal que els bolonyesos vagin a prestar jurament en la controvèrsia: però, qui hi ha d'anar? Qui ha d'acomplir una tasca tan compromesa? Com que la causa pertoca a tota la ciutat, n'hi ha prou amb el jurament dels governants municipals o bé hi han d'anar tots i cadascun dels membres de la comunitat?

Aquest cas pràctic —de laboratori jurídic d'aprenentatge— ens resulta segurament avui dia clar i senzill; però quan fou concebut presentava greus implicacions espirituals: en la mentalitat cristiana de l'home medieval el perjuri era causa certa de condemnação infernal i eterna. El cas va ésser plantejat per Pillius de Medicina als seus escolàstics estudiants universitaris a la primera de les seves *Questiones sabbatine* a mitjan segle XIII. La *solutio domini Pili*, que per als nostres interessos provocadors té poca rellevància, era que n'hi havia prou amb la participació dels cònsols, és a dir, dels magistrats municipals, això sí, amb el suport del consentiment de la major part de la universitat.

El trànsit jurídic i històric que representa passar de la *unanimitat* de la participació comunal a la *representació i ficció jurídica* de fer com si els governants fossin i actuessin en nom de tots els membres de la universitat simbolitza emblemàticament la importància i l'interès de l'estudi que presentem: la construcció i la conformació jurídica de la ciutat medieval com a persona jurídica, és a dir i en termes medievals, com a *universitas*. Tota la tasca d'historiador del dret desenvolupada per Max Turull a la seva obra respon essencialment al desig d'omplir de contingut semàntico-històric aquesta bàsica distinció jurídica.

I. *La configuració jurídica del municipi medieval*

L'assumpció —com a objecte científic propi i actual— de la vella distinció dels glossadors implica —com ja apuntàvem més amunt— endinsar-se en la problemàtica teòrica de la persona jurídica i, més en concret, veure com la dialèctica entre societat i dret cristal·litza en una construcció jurídica i una realitat històrica anomenada *universitas*. L'obra que presentem és —sens dubte— una aportació cabdal a la coneixença ius-històrica d'aquesta problemàtica científica a l'àmbit històric de Catalunya; però, des d'un punt de vista teòric, l'obra ha estat concebuda de manera arriscada, perquè hi conviuen tradició i revolució historiogràfiques d'una manera difícilment jànica. L'obra és —d'entrada— bifront, perquè

s'hi ha aconseguit d'harmonitzar la continuïtat d'una tradició historiogràfica i la renovació en els plantejaments: la continuïtat hi és representada pel puntal de referència obligat de l'obra peonera i —fins la data— única del professor Josep Maria Font Rius, i, en canvi, la renovació prové d'una onada de plantejaments jurídics —resultat d'un contacte intel·lectual continuat— del professor Aquilino Iglesia Ferreirós. Si sovint les experiències brifronts són terreny adobat al perill de l'esquizofrènia intel·lectual i/o material, solament de vegades i extraordinàriament —com en aquest cas— duen a resultats interessants i engrescadors. El resultat no ha estat, però, un sacrifici en l'altar de l'eclecticisme; sinó una síntesi superadora de la qual només és responsable —en darrer terme— l'autor.

Directament de la tradició medievalista catalana —representada pel professor Font—, l'autor n'ha rebut la preocupació pels *factors històrics externs* que van permetre la cohesió i la conscienciació necessàries dels habitants de la ciutat per tal de bastir i generar una o la reglació jurídica de la vida en comú. Del replantejament renovador, l'*arsenal dogmàtico-teòric* imprescindible per a l'anàlisi de la figura jurídica que emergia. La present publicació és una revisió i reducció de la inicial tesi doctoral de l'autor.

II. *El microscopi cerverí: el fantasma de la història local*

Havent perfectament delimitat l'objecte d'estudi, les seves personals opcions metodològiques i heurístiques van acomboiar Max Turull a circumscriure el seu laboratori d'observació al microscopi cerverí.

Cervera era, a l'època medieval, una població catalana de segon ordre que avui dia continua conservant fidelment la seva estructura urbana medieval. Situada geogràficament a mig camí entre la megalòpoli marítima i oriental de Barcelona i el centre interior i ponentí de Lleida, és el centre (demogràfic, social, econòmic i polític) i capital natural de l'aspra i seca comarca de la Segarra i gràcies a aquesta geografia continua gaudint d'una certa autonomia. Històricament, el seu origen com a ciutat cal vincular-lo al fet d'ésser un nucli avançat i poderós establert pels comtes-reis catalans a la Catalunya Nova, és a dir, en la terra conquerida al sarraí i posteriorment repoblada. El fet d'ésser una vila reial va atorgar-li, durant l'edat mitjana, l'estranya qualitat d'illa de jurisdicció reial enmig d'un mar de nuclis de jurisdicció senyorial-feudal.

Aquest conjunt de caràcters originals permet a l'autor de parlar d'un univers ideal d'investigació on poder assajar metodològicament —la reducció i l'aïllament relatiu en són els puntals— una mena d'història local *total* on les seves dimensions s'ofereixen a la intensitat i a la profunditat analítiques de l'investigador solitari com a àmbit de recerca abastable. De tota manera, roman, però, una llacuna cabdal (n. 107, p. 97) que l'autor reconeix, planteja i no soluciona: la identificació automàtica i directa —i metodològicament poc enutjadora, per sort, en aquest cas— entre *universitas* i municipi pel fet que Cervera era una vila de reialenc (jurisdicció reial) ha estalviat l'autor d'haver d'entrar en el problema no resolt i força punxós de l'*autonomia*, en el sentit que una vila de jurisdicció senyorial podia ser ben bé universitat, però mai no s'enlairaria a la condició de municipi, perquè no tindria mai personalitat jurídica davant del monarca, ja que

aquesta personalitat correspondria al seu senyor. L'*autonomia* com a distinció jurídica entre municipi i *universitas*.

Els esforços es condensen i es concentren en un univers d'anàlisi reduït, no pas reduïdor: el fantasma i la crítica fàcil de la història local plana damunt la recerca. Més enllà del debat que enfronta història local amb història general, l'autor reivindica —amb la seva obra— els estudis d'*àmbit localitzat*, i això és així perquè el futur de la història local roman lligat al desenvolupament d'investigacions que —com aquesta— es plantegin problemes generals des de la realitat concreta de cada indret. Recordem que la història no es fa solament amb documents, sinó, i sobretot, amb pensaments; sense teoria no hi ha història.

Després de les condicions vénen els condicionants: els estrets límits heurístics de la història medieval —les odioses fronteres concretes i reals dels documents— han obligat i adscrit Turull a l'empíria microscòpica; però l'estretor sovint no té res a veure amb l'abundor ni amb la profunditat: en les petites dimensions dels arxius municipals catalans s'encabeixen —com en els abismes oceànics— quantitats ingents de restes documentals (compilacions de privilegis, pergamins, actes de les sessions del consell, llibres de clavaria, llibres de manifest: entre les que han estat utilitzades). D'aquesta documentació cal predicar-ne, a més del seu evident interès, que la seva immensa majoria roman inèdita, és de lectura difícil a causa de la cal·ligrafia gòtico-cursiva del segle XIV i, de vegades, resta en un deficient estat de conservació. Malgrat tots aquests entrebancs, Turull ha reeixit en la seva tasca.

III. *Orígens, estructura i funcionament del municipi medieval català*

L'obra, des d'una perspectiva general, presenta dos grans centres d'interès respecte als seus resultats i aportacions: un ferm nucli central dedicat a l'estudi de la formació i estructuració del municipi medieval i un nucli subordinat —d'importància, però, paral·lela al principal— consagrat a l'estudi del seu funcionament social i polític.

III.1. *El municipi i el règim municipal. Distinció i dissecció jurídica d'una universitas*

L'autor, al llarg dels quatre primers capítols, pretén dos objectius principals i entrelligats: primer, demostrar com la ciutat de Cervera arribà a convertir-se, en un procés genètic que abasta des de l'any 1026 fins al 1331, en un *municipi consolidat i plenament desenvolupat* (capítol I) i, segon, en una inspecció quirúrgica profunda i en el seu moment de plenitud —segle XIV—, la seva *morfologia institucional* (capítol II) i les seves *atribucions* (capítol III). I si això no fos suficient, afegeix generosament la prometedora propina de la *hisenda municipal* (capítol IV): prometedora perquè, segons sembla, els seus interessos científics actuals deriven a aprofundir en aquest —relativament verge, a Catalunya— camp de recerca.

El capítol I («Orígens i consolidació del règim municipal»), partint d'unes coordenades històriques inicials obligades (reconquesta i repoblació), explica com una comunitat veïnal o un agregat d'individus que conviuen en un espai emmurallat comú i construït al redòs d'un castell i església (1026), mitjançant una *sèrie de factors unificadors* (a) hàbitat concentrat urbà i centrat en el castell i església parroquial i diferenciat en raó de la muralla, que no és altra cosa que la paret exterior i del darrere de cada casa; b) jurisdicció única del comte de Barcelona, és a dir, vila reial i, per tant, i al mateix temps, dret privilegiat i autònom; c) església parroquial que, com a centre de concentració i cohabitació religiosa comuna, serà cohesionador; d) unes demarcacions administratives diferenciades respecte a funcions —castlà, batlle reial i cort— seran la protecció jurídica envers l'exterior afavoriran, d'una banda, la diferenciació respecte a l'entorn feudal i atorgaran, d'altra, unes garanties jurídiques i diferenciadores, les quals coses revertiran a fer conscienciar els habitants de la ciutat de la seva pròpia identitat respecte a un món exterior i aliè: diferenciació per oposició, identitat per enfrontament-contrast; és a dir, *de la cohesió social en surt la conscienciació*.

De la necessitat d'organitzar i *regular la vida en comú* i del *reconeixement jurídic* de la seva entitat per la *summa potestas* (el comte de Barcelona o, si voleu, el rei català), en naixeran uns bessons jurídics: confraria i consolat (1182). La *confratria* era una forma d'organització jurídica de la comunitat fonamentada en la juramentació de tots i cadascun dels habitants a títol individual (excepció feta de vint cavallers feudals) i, d'aquesta organització, n'emergia el *consolat* com a reducció escollida electoralment que representava la comunitat: aquest reduït nombre de representants executius era la llavor del municipi organitzat; però era una llavor abocada al seu avortament precoç. La contradicció d'interessos entre *maiores* i *minores* —les dissensions polítiques entre ells— faria fracassar aquesta mena d'organització i, com a subproducte del fracàs, la comunitat continuava essent —jurídicament— una multitud desorganitzada sense una veu única i pròpia: *la voluntas com a signe distintiu de la universitas*.

Només a partir del 1267, quan comencen a sovintejar les referències documentals de paers i *universitas* —manca la carta fundacional de l'ens—, pot parlar-se d'un municipi que, cada cop més i en endavant, s'anirà progressivament complexificant fins que el 1331 la institució de govern —el *Consell* o *Paeria* (nom propi d'arrel autòctona de certs municipis catalans de l'àrea geogràfica propera a Cervera— adquireixi les atribucions i el nivell d'organització més o menys definitius.

El *trànsit* d'aquella agrupació inarticulada d'individus vers la formació d'aquesta organització superior amb voluntat pròpia s'explica mitjançant una llarga *sèrie de factors* de tipus diferent (a) tècnics: reducció i col·legialitat dels òrgans representatius, professionalització dels polítics i tecnificació de la gestió ciutadana; b) socials: el paper de les ciutats —mitjançant la pau i treva de Déu— com a força de xoc del rei en les seves confrontacions d'interessos amb la feudalitat; c) polítics: suport reial a les ciutats i els seus burgesos i conformació del municipi com a base estable de vertebració política del país; d) jurídics: el dret comú de la recepció com a dret adequat a unes noves necessitats socio-econòmiques pròpies de la ciutat i la construcció de la figura jurídica del municipi). Seran precisament aquests factors els que donaran sentit a una tendència general vers la *concentració*

i definició dels òrgans per funcions: els *paers* s'aniran configurant com l'òrgan rector i executiu, els *consellers* com a òrgan consultiu, decisor i controlador i l'*assemblea de prohoms* com a òrgan assessor dels anteriors.

Si el *dret comú* (*ius commune*) permetrà de definir jurídicament la *universitas*, l'aparició i la consolidació del consell com a institució de govern municipal serà —amb la regulació del seu funcionament— l'eina tècnica que manifestarà i articularà la superació de la *unanimitas* com a sistema de prendre decisions: el consell, efectivament i definitivament, permetrà que la *universitas* tingui *voluntas*. Però la renúncia a la unanimitat significarà un període de successives adaptacions fins que el 1331 aconseguirà la seva consolidació com a estructura de govern.

Els capítols II («Plenitud del règim municipal i morfologia institucional —segle XIV») i III («Atribucions del Consell») veuen desfilar generosament explicats i definits de manera meticulosa i detallada com era i quines línies mestres (engranatges institucionals) fonamentaven l'esmentada estructura de govern al llarg de tot el seu període de plenitud, és a dir, de tot el segle XIV. La font històrica essencial que ha permès aquesta anàlisi anatòmica són els copiosíssims volums d'actes de les reunions del consell, d'una exegesi continuada i aprofundida dels quals l'autor n'ha extret els resultats que presenta. Respecte a la morfologia institucional, l'autor va analitzant de manera consecutiva els diferents òrgans, els sistemes electorals, l'organització interna del consell sencer com a òrgan bàsicament de decisió política i els diferents càrrecs i responsabilitats (des dels càrrecs externs al municipi però vinculats per la seva actuació —batlle i veguer— fins als oficis de gestió ciutadana —escrivà, advocat, clavari, etc.—). En les atribucions del consell s'analitzen les competències i l'actuació del municipi en les diferents matèries i àmbits: veïnatge, serveis socials, regulació de l'economia, urbanisme, defensa, justícia i representació; ocupen, però, un lloc eminent l'administració de justícia sobre la qual les pàgines de l'autor en són una de les aportacions més notables i noves darrerament escrites; queda pendent, però, l'anàlisi de la capacitat normativa del municipi.

Sense por a ésser exagerats, el capítol IV («La hisenda municipal»), dedicat a estudiar la fiscalitat i les finances del municipi cerverí durant el segle XIV, és un objecte que, pel seu interès i qualitat, hauria merescut un tractament a part i per si mateix i, tal com dèiem molt més amunt, aquí és una propina d'una importància paral·lela i parangonable a la resta de l'obra. A l'origen de determinats problemes històrics —de vegades, i aquest sembla ser-ne un— sorgeixen fenòmens prou importants com per a plantejar dubtes sobre la primàcia causal dels fets. L'autor, però, descabdella documentalment l'enigma: la configuració del sistema tributari reial i la instrumentalització del municipi com a instància intermèdia de gestió són fenòmens posteriors a l'aparició de l'organització municipal; aquesta capacitat de la *universitas* com a àmbit fiscal data del 1270. De l'anàlisi detallada que fa l'autor de la temàtica en destaquen —al nostre entendre— sobretot tres fenòmens: la caracterització de les *imposicions municipals* (*impostos indirectes*, que gravaven la venda de productes) com a negoci (la seva gestió) en mans dels mercaders i la seva consideració com a ingrés essencial del pressupòsit municipal; però, precisament a causa de la seva irregularitat, el municipi va haver d'establir i arbitrar solucions financeres a partir d'*operacions de crèdit* (censals, violaris), és a dir, *deute públic flotant* que, a la llarga, va convertir-se per al municipi en unes

tenalles que estrangulaven les finances municipals i generaven una documentada tendència social al rendisme econòmic i així el municipi es va veure obligat a recórrer sovint —per a fer front a les demandes fiscals-econòmiques dels reis— a *impostos directes*, com la *talla*, impost o tribut veïnal recaptat amb una finalitat concreta —per tal de fer front a una despesa concreta—; la recaptació d'aquestes talles es feia mitjançant l'anomenat *manifest*, que consistia en la taxació dels béns mobles i immobles dels veïns per tal de repartir proporcionalment la càrrega de l'impost a partir de la riquesa que tenia cada contribuïent. L'estudi de la hisenda municipal es fonamenta documentalment en l'anàlisi dels llibres de manifest —relativament abundosos, i, dels conservats a Catalunya, els cerverins són els més antics (1340)— i dels volums de clavaria, és a dir, els pressupostos i balanços comptables anuals i ordinaris del municipi (el volum complet més antic remunta al 1337).

III.2. *L'oligarquia com a forma de govern municipal. Estàtica i dinàmica d'un poder públic*

Max Turull no cau en l'atzucac explicatiu de l'*institucionalisme* perquè és conscient que el principi de funcionament d'una societat no és el dret, sinó el fet socio-econòmic fonamental que el dret no fa sinó consagrar i organitzar. Si el dret és la cristallització del principi de funcionament de les relacions materials i si és la condició d'aquest funcionament, com podria no dir res de les relacions socials?

El capítol v i darrer («Dinàmica política i social») està consagrat a l'estudi del funcionament social i polític d'aquella institució de govern: la recerca febril del subjecte humà de la història i en la història.

A partir de les dades socio-professionals i socio-econòmiques que forneixen els volums del manifest, s'analitza com la institució de govern anomenada consell era un instrument orgànic de poder en mans d'una *élite* social que Turull defineix i identifica com a *patriciat urbà*, la seva composició —resumint molt la seva anàlisi— sembla anar vinculada als rics (potentats econòmicament) mercaders i notaris. L'aparició, en grans quantitats, de notaris entre el patriciat d'una petita relativament població agrària continua essent un problema només encetat; però, de la seva importància i realitat, en donen bona prova les tones de protocols notariaus de l'època conservats a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera, als quals l'autor només ha fet incursions esporàdiques i puntuals. L'actuació política d'aquest patriciat urbà es produeix en forma d'*oligarquia*, que l'autor demostra com a existent mitjançant l'estudi de la reiteració i acumulació de càrrecs municipals —estudiades estadísticament a partir de les actes de les sessions del consell— en les seves mans: *l'oligarquia com a forma de govern municipal*.

L'autor clou l'obra amb un interrogant històric important: si durant el segle XIV es demostra que el patriciat urbà va convergir amb els sectors feudals i rendistes en la defensa dels seus interessos, caldria preguntar-se si aquesta convergència no va esdevenir més endavant —segle XV— una *feudalització* social del patriciat oligarca estudiat, és a dir, que el patriciat oligarca va assumir els models de comportament i la condició de l'aristocràcia de l'època: l'aristocràcia de l'eco-

nomia i l'aristocràcia de l'honor van fusionar-se vers el prestigi dels títols comprats dels *ciutadans honrats*. Per cloure, un simple i lacònic consell: *plus videas tuis oculis quam alienis*.

Jaume RIBALTA I HARO